

УДК 94(497.1)“1989/1992“

DOI: <https://doi.org/10.22182/pr.7222022.5>

Прегледни рад

Миодраг Д. Перић

Институт за политичке студије, Београд

СУДБИНА ДРУГЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ 1989–1992

Сажетак

Аутор у раду презентује проглашење независности Словеније, Хрватске, Македоније 1991. године, почетак грађанског рата у БиХ, и нестанак СФРЈ 1992. године. Аутор заступа мишљење да је неуспешна спољна политика СФРЈ у пост-Титовом периоду, нарочито од 1990. до 1992. године била одраз међузависних узрока дезинтеграције Друге Југославије као што су били: сукоби унутрашњих политичких чинилаца и међусобни ратови југословенских народа, као и тежње политичких елита и југословенских народа у некадашњим републикама СФРЈ да створе своје независне државе. Такође, и инострани фактор је имао утицаја за време распада друге Југославије. ОУН и ЕЗ су одиграле своје улоге за време распада и нестанка Друге Југославије (1991–1992).

Кључне речи: Друга Југославија, Словенија, Хрватска, Република Српска Крајина, Македонија, отцепљење, Босна и Херцеговина, грађански рат

СФР ЈУГОСЛАВИЈА У ПРЕДВЕЧЕРЈЕ ЊЕНОГ РАСПАДА

У пост-Титовом периоду владајуће националне републичке државне и политичке бирократије у СФРЈ наступале су често у савезу са националистичким интелектуалним елитама. Још шездесетих, а нарочито седамдесетих година прошлог века, за живота Јосипа Броза Тита, југословенску федерацију је већ захватио процес дезинтеграције који се тада претежно испољавао у јачању републичких, партијских и других бирократизама. Процес дезинтеграције Југославије у унутрашњим оквирима текао је и у самом Савезу комуниста Југославије. Кашњење демократских, темељних економских и социјалних реформи отежавао је и реформу националних односа. Федерални етатизам је слабио и пресељавао

се на републичке нивое.

Један од актера дезинтеграције Југославије за време живота Ј. Б. Тита и у пост-Титовом периоду била је и Католичка црква. Католичка црква у Хрватској је много допринела разбијању Југославије. Она је у периоду од 1975. до 1984. година, током низа акција у оквиру прославе хиљадугодишњице хришћанства у Хрвата, ментално припремала хрватски народ за отцепљење Хрватске од СФР Југославије, промовишући идеологију према којој су Хрвати били заробљени у југословенском затвору из кога треба да изађу. Такође је интересантно да је Католичка црква све време била против Туђманових планова о подели Босне и Херцеговине са Слободаном Милошевићем. То потврђују значајни мемоари историчара Душана Биланчића „Повјест изблиза“. Он констатује да је „мудра црква“ била далековидија од Фрање Туђмана, заступајући становиште да се чак мора истрпети и лошији положај католика у Босни и Херцеговини, како би се остварио кључан циљ: спречавање настанка српске државе с друге стране Дрине. Франковачке концепције су изгледа и даље на снази: Дрина остаје лимес, а православни западно од ње су непожељни (Ђурковић 2010, 15).

Године 1989. створени су услови за разбијање и распад СФРЈ. Крај блоковске поделе и рушења Берлинског зида 1989. године је у исто време и почетак демократизације бивших комунистичких држава Источне Европе, али и почетак нове спољне политике САД и Запада према Источној Европи и према СФР Југославији. Након слома комунизма у државама Источне Европе, није било никакво изненађење што се и Хрватска определила да се исти критеријум примени и на њен захтев за независност. Ово је значило напуштање Југославије у унутрашњим авнојевским границама, чиме би Хрватска одвела и део невољне српске мањине. Творци хрватске политике су пропустили да озбиљније размотре овај проблем, док га је Немачка пренебегла као ирелевантан. Немачка се залагала у спољној политици да се њеним природним савезницима у региону да независност за коју је сматрала да је заслужују. Немачка је много векова била повезана са Словенијом и Хрватском привредом, културом и религијом. После уједињења, Немачка је имала амбицију да има већи политички утицај у Европи, нарочито у областима од традиционалног интереса, као што су Словенија и Хрватска (Глени 2002, 237–239).

Раст етничког национализма у време југословенске кризе 1980-их година до 1990-тих у СФРЈ довео је до неслагања републичких руководстава и удаљавања, једним за другим, свих

саставних делова југословенске федерације. У Србији и Хрватској су креатори екстремне политике национално питање поставили као територијално, обема је југословенска државна целина сметала да се територијално прошире. Свака је претендовала на део територије неке друге, а обе на читаву територију етнички и верски измешане Босне и Херцеговине. Српски и црногорски политичари су сматрали да није била потребна промена политичког система СФРЈ. Српска власт је, за будућност предвидела Југославију као федералну државу, док се словеначко руководство залагало за преуређење југословенске федералне државе у конфедералну државу са могућностима да свака југословенска република има право самоопредељења (да ли ће остати у Југославији или не). Све време југословенске кризе до 1989. године (до краја блоковске поделе и рушења Берлинског зида) нико од европских држава, суседа, а и САД нису охрабривали распад Југославије, свесни трагичних последица које може изазвати распад Југославије. Решења за цивилизовано преуређење југословенске федерације су могла успети само постизањем концензуса свих републичких руководства СФРЈ, уз помоћ било чију, ако је она добронамерна и благовремена. Србија је изгубила највише истријског времена покушавајући да југословенску федерацију подреди својој доминацији („Где год живе Срби, то је Србија”...). Како у Србији није било спремности за споразумна, демократска решења, овладали су они који су наметали национална (Тепавец 2009, 309–310).

У циљу решења будућности Југославије, руководство Србије је захтевало одржавање 14. ванредног конгреса СКЈ. Он је одржан од 20. до 22. јануара 1990. године у Београду. У то време, СФРЈ је још увек била једнопартијска држава. Предлог ЦК СКЈ, „Декларација СКЈ”, на 14. ванредном конгресу СКЈ није усвојен. На конгресу је српско руководство одбило словеначки предлог за стварање асиметричне федерације. Потом је одбијен и заједнички предлог делегације СК Хрватске и СК Словеније о стварању конфедерације. Након два дана вербалног рата, словеначка делегација напустила је конгрес. Делегација СК Хрватске није била сагласна да се конгрес настави без присуства словеначких делегата, па је и она напустила конгрес. После овога долази до распада СКЈ, што је био увод у распад социјалистичке Југославије. Са нестанком СКЈ на 14. ванредном конгресу СКЈ, Југословенска федерација изгубила је један од главних фактора њене интеграције. Речи које су раздвајале комунистичке вође у југословенским републикама нису усвојене на 14. ванредном конгресу, али је усвојено увођење

вишестраначког система. Вишестраначки систем тада је усвојен без претходног уређења у уставу СФРЈ. Уведено је вишестраначје у југословенским републикама, али не и на нивоу Југославије. Године 1990. у свим југословенским републикама организовани су вишестраначки избори. Комунистичке партије су изгубиле власт у Словенији, Хрватској, Босни и Херцеговини и Македонији, изузев Србије где је победила Социјалистичка партија Србије (настала уједињењем Савеза комуниста Србије и Социјалистичког савеза радног народа Србије) и Црне Горе у којој је победила Демократска партија социјалиста (Реформисани Савез комуниста Црне Горе – Момира Булатовића и Мила Ђукановића (Перић 2012, 193–194). Са нестанком СКЈ и увођењем вишепартијског система на просторима СФРЈ, уследило је интензивирање раста етничког национализма. Од увођења вишестраначког система у југословенским републикама до распада СФРЈ, политику у југословенским републикама креирали су републички политичари на линијама републичких владајућих партија, углавном у дисхармонији са суверенитетом и уставним устројством федералне Југославије, што се рефлектовало на неуспешну спољну политику СФРЈ.

ПРОГЛАШЕЊЕ ДРЖАВНЕ НЕЗАВИСНОСТИ СЛОВЕНИЈЕ

Током разговора 1990. и 1991. године око преуређења Југославије између председника шест југословенских република: Милана Кучана (Словенија), Фрање Туђмана (Хрватска), Слободана Милошевића (Србија), Алије Изетбеговића (БиХ), Момира Булатовића (Црна Гора) и Кире Глигорова (Македонија), није могао бити нађен заједнички именитељ за преуређење југословенске федерације. У тим разговорима шест председника југословенских република, свако је тражио свој начин изласка из југословенске кризе. Милошевићева тактика у разговорима на састанцима била је јасна. Милошевић се није слагао да се Југославија преуреди у лабави савез суверених држава јер би тиме суштински ослабио унитаристичке претензије које је делио са својим савезницима у Србији и Југословенској народној армији (ЈНА).

Лета 1990. године, словеначка влада је била одлучна да Словенија у разговорима шест југословенских република не прихвати никакав предлог о преуређењу Југославије. Без обзира што је Словенија за Југославију била везана тржиштима, мање крвљу или политиким наклоностима, словеначка влада је децембра 1990. године у Љубљани одржала референдум о независности, на ком

се велика већина словеначких грађана изјаснила за независност Словеније.

За дан проглашења независности Словеније одређен је 26. јун 1991. године. Словеначки раскид са Југославијом је обелодањен у јавности. Председник Републике Србије, Слободан Милошевић, дао је зелено светло за проглашење словеначке независности. Милошевићу је политички импоновало да се уклоне непопустљиви и интелигентни политичари из Словеније како би могао много лакше да врши пресију на Хрватску (Глени 2002, 98–99).

Од 1989. до 1991. године, председник федералне владе СФРЈ, био је Анте Марковић. У време југословенске кризе, Анте Марковић је био заслужан за успешну битку против инфлације у Југославији, коју је са 2500 одсто, свео на 1 и 2 у првој половини 1990. године. Затим је почео да спроводи низ тржишних реформи с циљем да модернизује привреду СФРЈ и припреми за споразум о придруживању Европској заједници. После слома инфлације у Југославији, успешни премијер Марковић је ипак успео да удаљи од себе углавном све друге актере у југословенској драми. У данима пред проглашење независности Хрватске и Словеније, органе федералне Југославије у Београду и изван Београда захватило је истинско осећање забринутости и кризе. Анте Марковић, федерални премијер, Хрват, упорно је позивао Хрвате и Словенце да не напуштају Југославију. У јуну 1990. године федералног премијера Анте Марковића мрзели су сви осим страних мисија у Београду, које су и даље сматрале да и поред проглашења независности Словеније и Хрватске, Југославија може опстати као држава. Премијер Анте Марковић је имао успешну сарадњу са генералима и шефовима генералштаба ЈНА све до марта 1991. године када је врх ЈНА постигао пробни споразум са председником Србије, Слободаном Милошевићем.

Реформа савезног премијера Анте Марковића је била реална шанса за успешан опстанак Југославије. Америци и Европи је било значајније да падне комунизам, него да се Југославија одржи као држава (Тевавац 2009, 310).

Када су се 1990. године словенчка и хрватска влада одлучно оријентисале према политици отцепљења од СФРЈ, оне су брзо добиле немачку подршку. Изузев Немачке, САД и Европска заједница су на Југославију гледале кроз филтер Совјетског Савеза. Пред проглашење независности Хрватске и Словеније, када је Југославија хрлила према рату, проузрокованим великим делом преданошћу Србије унитаристичкој структури, САД и Европска

заједница су страховале од навале отцепљења конститутивних југословенских република од Југославије, јер су сматрали да перспектива дезинтеграције Југославије прети не само народима Југославије, већ носи и опасност за ланчану нестабилност и сукобе прошири на читав Балкан и Европу. У јунским данима пред проглашење независности Словеније и Хрватске, државни секретар САД, Џејмс Бејкер, је у Београду јасно ставио до знања да ни САД и Западна Европа, наводно, немају намеру да признају једностране сеционистичке одлуке нити независност Словеније и Хрватске. Мисија америчког дипломате Џејмса Бејкера је била неуспешна.

Било је најављено да ће прва Словенија свечано прогласити сувереност, а потом Хрватска. Сценарио проглашења независности Словеније и Хрватске је био измењен. Сабор Републике Хрватске је изненадио свет када је пре Словеније изгласао независност Хрватске 25. јуна 1991. године. Словенци, очигледно сујетни што су их Хрвати претекли у објави државне независности су исте вечери, 25. јуна 1991. године, прогласили државну независност. Посланици Скупштине Словеније су прогласили Устав СФРЈ неважећим на својој територији. Одлучено је да делегатима Словеније престаје мандат у Савезном већу Скупштине СФРЈ, Већу Република и Покрајина СФРЈ. Словеначки парламент је прогласио Декларацију о независности Републике Словеније. За улогу ЈНА словеначки парламент констатовао је да спада у питање које није могуће тренутно решити, већ ће односи са ЈНА у Словенији бити уређени посебним договором (Глени 2002, 238).

Након што су словеначке оружане снаге спроводећи одлуку свог републичког руководства о отцепљењу од СФРЈ 26. јуна 1991. године преузеле контролу над граничним прелазима према Италији, Аустрији и Мађарској, јединице Југословенске народне армије добиле су од Савезног извршног већа задатак ограниченог карактера преузимања контроле у циљу успостављања редовног граничног режима и заштите територијалног интегритета земље. У складу са тим, ограничена су и борбена средства и врсте наоружања. Наређена је употреба силе само у случају нужне самоодбране, а акција је требало да се изведе до поднева 27. јуна (Николић 2020, 8). Избио је 27. јуна 1991. године рат између припадника Југословенске народне армије и словеначких територијалаца које је предводио Јанез Јанша. Насупрот полунаоружаних малобројних регрута (војника) ЈНА и њихових старешина, стајало је 30 хиљада словеначких територијалаца, професионално обучаваних у новооснованим центрима за обуку и потпуно спремних за рат из кога је ЈНА и

поред делимичних првобитних успеха након десетак дана изашла као поражена и понижена страна. После међународног посредовања, 3. јула 1991. године, склопљено је примирје, а у поноћ између 7. и 8. јула 1991. потписана је тзв. Брионска декларација, која је предвиђала да словеначки органи наставе да контролишу границе, да се ЈНА врати у касарне и да се на словеначке и хрватске одлуке о проглашењу независности прогласи тромесечни мораторијум (Николић 2020, 48).

Брионском споразуму, којим је прихваћено ослобођење Словеније од контроле федералне Југославије, претходила је дипломатска активност коју је организовала тројка министара спољних послова из Европске заједнице: Жак де Пос из Луксембурга, Ханс ван дер Брук из Холандије и шеф италијанског дипломатског кора Ђани де Микелис. Тројица министара спољних послова из Европске заједнице допутовали су у Београд и Загреб два дана од проглашења независности Словеније и Хрватске. У Београду су преговарали са Слободаном Милошевићем и генералом Вељком Кадиевићем, а затим су у Загребу водили разговоре с председником Хрватске Фрањом Туђманом и председником Словеније Миланом Кучаном.

Дипломатска активност тројице министара спољних послова из Европске заједнице, успешно је окончана Брионским пленумом, којим се утврдило повлачење јединица ЈНА из Словеније, чиме је предочено да ће убрзо уследити међународно признање државне независности Словеније. У данима Брионског споразума, јула 1991. године, Европска заједница стајала је на становишту да је словеначко питање било једини политички проблем који се могао решити издвојено за време рата у Хрватској и Словенији 1991. године (Стевановић 2010, 28).

ПРОГЛАШЕЊЕ ДРЖАВНЕ НЕЗАВИСНОСТИ ХРВАТСКЕ

До краја осамдесетих година 20. века у СР Хрватској се запажено појачала националистичка пропаганда и појавили су се први видљиви знаци антисрпског расположења. Примера ради, у јулу 1989. године у Книнској Крајини, поводом обележавања 600-годишњице Косовске битке, празник су прекинуле хрватске власти када је певачица, која је по позиву дошла на концерт, почела да пева српске народне песме. У августу 1989. године Хрватски сабор је донео закон о језику у Хрватској у коме нема помена о српском језику као средству комуникације Срба у Хрватској. После избора за лидера Хрватске Демократске заједнице (ХДЗ)

1990. године, Фрањо Туђман је одлучио да критеријум приликом запошљавања многобројних радника у држаној администрацији буде националност. Тада се почело са отпуштањем Срба из свих државних органа Хрватске. Србија је осудила такву дискриминацију. Настала озбиљна национална криза у СФРЈ. Од друге половине 1990. године почиње организовано уједињавање општина у којима је било доминантно српско становништво и борба за права културне аутономије Срба на територији Хрватске.

На основу извршеног референдума у 28 општина у потпуности и 23 општине делимично, у Книну је 21. децембра 1990. године створена Српска Аутономна област Крајина (САОК). Према донесеном Статуту, Српска Аутономна област Крајина, постала је територијална аутономија у саставу Хрватске у оквирима федеративне Југославије. После победе Хрватске демократске заједнице на изборима у Хрватској 1990. године, у децембру исте године је донесен нови Устав Хрватске у којем је српско становништво проглашено националном мањином. Пре тога, у Хрватској та српска мањина није била третирана мањином јер је у Уставу Хрватске из 1974. године недвосмислено било прецизирано да су Срби и Хрвати, конститутивне нације у Хрватској (Шаравин 2008, 386–387). Након доношења хрватског Устава, који је избрисао српску конститутивност, председник Сабора Владимир Шекс овако је видео равноправност Срба: „Ту ће опстати Хрвати или Срби”, или ће Срби бити под хрватском земљом или изван хрватске земље“.

Српско национално веће и Извршно веће САО Крајине 28. фебруара 1991. године усвајају Декларацију о раздруживању од Хрватске и останку у нераздуженом делу Југославије. У одлуци се поред осталог каже да се српски народ на свом етничком простору који обухвата Крајину изјаснио за федерацију, а на свом националном референдуму 19. августа 1990. године потврдио своју сувереност, задржао право да сам одреди облик свог националног и државног развика. Три дана пре хрватског референдума за суверену и независну Хрватску, Срби у Крајини су 16. маја 1991. године, организовали референдум на којем су се изјаснили да се САО Крајина присаједини Србији, Црној Гори и другима који желе остати у Југославији (Суботић 2020, 88–89).

Власти из Београда су гледале на Србе из Хрватске као на корисно оруђе помоћу кога ће спречити Хрватску независност или успоставити суверенитет Србије над хрватским областима у којима су живели Срби. Српска влада је током 1990. године почела преко ЈНА да наоружава Србе који су живели у руралним

деловима Хрватске. Одлука ЈНА из лета 1990. године да наоружа Србе из Хрватске је донета после закључка савезне војне власти и владе Републике Србије да хрватска влада, својим неприхватањем федералне структуре Југославије, манифестује непријатељски однос. У јеку политичких сукоба између Срба и Хрвата, Срби из Книнске Крајине су почели да нападају полицијске станице и да конфискују оружје у свих дванаест општина са српском већином. Када је хрватска полиција покушала 1990. године да поврати контролу над тим полицијским станицама и заплени оружје, супроставила јој се ЈНА.

Током месеца августа и септембра 1990. године, Хрватска је *de facto* изгубила свој суверенитет над дванаест општина Книнске Крајине у којима су Срби представљали већину све до 1995. године. Хрватска није успела да поврати суверенитет над Крајином, где је у Книну 19. децембра 1991. године проглашена Република Српска Крајина као „независна република” на територији Хрватске. Скупштина Западне и Источне Славоније је донела решење о уласку у састав РСК. Нова република се састојала од три територије са 22 општине. Постоји више мишљења истраживача о почетку крвавог српско-хрватског рата у Хрватској. Неки истраживачи сматрају да је рат у Хрватској почео 31. марта 1991. године када је хрватска полиција, која је била добро опремљена војна формација, напала Плитвице, где је наишла на жилав отпор Срба (Лукић 2008, 394–395).

У опасном заоштреном међунационалном сукобу између Срба и Хрвата у Хрватској, Сабор Републике Хрватске је изгласао независност Хрватске 25. јуна 1991. године. Заступници Сабора Републике Хрватске усвојили су већином гласова 25. јуна 1991. године у 18 часова „уставну одлуку о суверености и самосталности Републике Хрватске“.

Одлучено је да Хрватска повуче своје делегате у Савезном већу Скупштине СФРЈ и да са Словенијом одмах ствара савез две самосталне суверене државе. Према усвојеним актима (документима) уставном одлуком о суверености и самосталности Републике Хрватске, Уставном закону којим се та одлука озакоњује и Декларацији о проглашењу суверене и самосталне Републике Хрватске, на подручју Хрватске важе само закони које је донео Сабор Републике Хрватске, а до окончања посупка раздруживања и савезни прописи који нису стављени ван снаге (Глени 2002, 238).

Поводом одлуке о суверености и самосталности Републике Хрватске, међунационални односи у Хрватској били су све

затегнутији и све је више било експлозивних ситуација. Хрватске власти су као узрок рата у Хрватској објавиле српску агресију, покушај Срба да успоставе своју власт на делу територије Хрватске. У јулу 1991. године, у Хрватској је била објављена општа мобилизација. Током августа и септембра 1991. године, у Хрватској се разбуктао рат између Срба из Хрватске и ЈНА против новоформиране хрватске војске. Инциденти из дана у дан били су све чешћи и све интензивнији да би у септембру прерасли у пуни оружани сукоб. Хрватски председник је 13. септембра 1991. године донео наредбу о предузимању мера приправности које су подразумевале блокаду касарни ЈНА, искључивање воде, струје и плина, инсистирање на њиховој предаји и нападе на све објекте ЈНА. То је значило прелажење из фазе ограниченог сукоба у фазу тоталног рата. После Туђманове наредбе, војни врх ЈНА је активирао већ припремљени план о широким офанзивним операцијама против Хрватске (Николић 2020, 164).

Дана 7. октобра 1991. године бомбардовани су Бански двори, политичко седиште побуњеничких снага у Хрватској које су се одметнуле против СФРЈ и то је, према међународном радном праву, био легалан и легитиман циљ јер је одатле командовано убијањем цивила и уништавањем имовине. Банске дворе у Загребу, наводно су гађали авиони РВ ПВО ЈНА. На дан када су гађани Бански двори, Хрватска није била међународно призната држава већ федерална јединица СФРЈ. Овај објекат је користио Фрањо Туђман који се налазио на челу илегалних оружаних снага побуњеника и вршио формалну и фактичку власт над њима. Из тог објекта је руководио и командовао оружаним формацијама и примао извештаје о току и ефектима борбених дејстава. Жупанијско државно одвјетништво у Загребу оптужило је некадашњег команданта 5. ваздухопловног корпуса РВ ПВО ЈНА са седиштем у том граду – Љубомира Бајића (тада пуковника по чину) због бомбардовања Банских двора. У монографији „Атентат на Хрватску“ објављеној 2016. године тај акт окарактерисан је као класични чин државног тероризма ЈНА.

Осмог октобра 1991. године, дан после наведеног бомбардовања Банских двора, Сабор Републике Хрватске донео је следећу одлуку: „Република Хрватска од дана 8. октобра 1991. године раскида државно-правне везе на темељу којих је заједно са осталим републикама и покрајинама створила досадашњу СФРЈ”. У то време били су блокирани и нападани сви гарнизони ЈНА, осим Превлаке.

До новембра 1991. године је бројност хрватских оружаних

снага достигла 110 хиљада људи. У Хрватску су дошли најамници, црне легије усташа који су војно припремани за рат у земљама Латинске Америке, Немачке и Аустралије, Активности најамника усташа и чланова ХДЗ за време војних дејстава карактерисале су се нарочитом жестином. У односу на хрватске, српске оружане снаге у Хрватској биле се организоване на територијалном принципу, као сеоски одреди за самоодбрану. Ти одреди су били лоше обучени и наоружани, недовољно међусобно повезани и нису имали јединствену чврсту команду. У помоћ својој браћи Србима, у Хрватску стизали су добровољци из Србије, Црне Горе и других Република Југославије.

За време југословенске драме, знаке функционисања једва су показивали Председништво СФРЈ, Влада СФРЈ и Скупштина СФРЈ. Функционисали су једино републичка вођства и ЈНА. ЈНА нико није давао конкретне задатке, зато је у њој владао хаос, збрка, смутња и дезертерство. Неспособност политичког врха СФРЈ и републичких вођа да у вођењу унутрашње и спољне политике нађу излаз и спрече крваве сукобе у Хрватској, био је узрок рата у Хрватској. Положај Срба у Хрватској за време рата 1991. године изазвао је код Представништва СФРЈ озбиљну забринутост. Руководство СФРЈ послало је одговарајући захтев Савету безбедности ОУН о упућивању мировних снага у Хрватску ради стварања тампон зоне између територија које су биле насељене Србима и Хрватима, с циљем да се кризна ситуација, уз учешће ОУН, реши мирним путем на бази међународног права. У децембру 1991. године, био је разрађен мировни план мировних операција ОУН у Југославији, који је предвиђао ангажовање „плавих шлемова“ на територији Хрватске. Примера ради, у њему је било одређено: да ће мировна операција ОУН у Југославији имати привремени мандат најпре на шест месеци због стварања услова за мир и безбедност потребних за преговоре о свеобухватном решењу југословенске кризе, да државе чланице ОУН добровољно шаљу у Југославију своје миротворце, да у својству демилитаризованих зона под заштитом ОУН“ на којима се становништву гарантовала заштита од напада, буду одређена Источна Славонија, Западна Славонија и Крајина. Тај план су одобриле ОУН, прихватило Представништво СФРЈ и у СФРЈ је упућена група војних и грађанских лица ради припрема дочека „плавих шлемова“. Мировну мисију под називом „Снаге ОУН за очување мира“ (УНПРОФОР) почео је припремати Бутрос Гали. До доласка „плавих шлемова“ у Хрватску, иако је потписан договор у Сарајеву 2. јануара 1992. године, оружани сукоби између Хрватске

армије и Срба у Хрватској су настављени. За време рата у Хрватској нису страдали само Срби, у чијим је местима настављено паљење и дизање кућа у ваздух, већ и мирољубиви Хрвати. Примера ради, на територији Источне Славоније за време војних дејстава хиљаде хрватских становника напустило је своје куће и отишло у друге делове Хрватске. Понекад су они бежали и добровољно, понекад под притиском Срба (Шаравин 2008, 389–392).

У време југословенске кризе (1990–1991) југословенске институције као што су Влада СФРЈ, Представништво СФРЈ и Скупштина СФРЈ, једва су функционисали и били су под утицајем републичких руководстава и њихових органа. У таквим политичким околностима на унутрашњој политичкој сцени Југославије, југословенски политичари и дипломате из структуре федералне Југославије прећутно су уважавали политичке промене у југословенским републикама које су биле директно уперене против суверенитета и територијале целовитости СФРЈ. Илустрације ради, савезни секретар за иностране послове, Будимир Лончар, је у Сабору Републике Хрватске 25. јуна 1991. године, рекао да су словеначке и хрватске декларације о проглашењу независности легитимне јер су засноване на референдуму и изражавају суверена права тих република. Том приликом, рекао је да ће служба спољних послова и даље уважавати промене које се догађају у СФРЈ. После проглашења независности Хрватске и Словеније и избијање рата 1991. године, Немачка је постала главни заступник признавања независности хрватске и словеначке државе у Европској заједници. Ватикан је први признао независност Словеније и Хрватске. Главни аргумент Немачке у њеној спољној политици, по питању признавања независности Хрватске и Словеније био је да би потез признавања окончао рат у Хрватској. Одговарајући 13. децембра 1991. године, на писмо Переза де Куелјара, генералног секретара ОУН, у ком се захтевало да се Европска заједница уздржи од преурањеног признавања Хрватске и Словеније, немачки министар иностраних послова, Ханс Дитрих Геншер, је истакао да би одбијање признања Хрватске и Словеније нужно одвело даљој ескалацији употребе насиља од стране ЈНА. Чим је обелодањено да ће Немачка једнострано признати Словенију и Хрватску, борбе у Хрватској између Срба и Хрвата су букнуле. Упркос противљења потезу признавања Хрватске и Словеније од стране САД, Уједињених нација и Хашке конференције о Југославији, Немачка се у спољној политици енергично ангажовала за признавање независности Хрватске и Словеније. Немачко лобирање у Европској заједници

да призна независност Хрватске и Словеније било је олакшано зато што Министарство иностраних послова СФРЈ, на чијој територији су проглашене независне државе 1991. године, није предузело никакве поруке лобирања на међународном плану да се Хрватска и Словенија међународно не признају. Коначно, државе чланице Европске заједнице постигле су консензус о признавању независности Хрватске и Словеније, дана 15. јануара 1992. године. Тада Европска заједница није признала независност Македоније, иако је Македонија испуњавала све услове које је Европска заједница поставила за признавање. По питању признавања Македоније, под утицајем Грчке, Немачка се сложила да не призна Македонију под условом да Грчка призна Хрватску. Ипак, Уједињене нације су у априлу 1993. године признале државну независност Македоније под компромисним називом, Бивша Југословенска Република Македонија (БЈРМ) (Глени 2002, 195–197).

И после признавања Хрватске и Словеније, настављен је рат између Срба и Хрвата у Хрватској. Дана 21. фебруара 1992. године, Савет безбедности ОУН донео је Резолуцију бр. 743 којом је одобрио формирање снага УНПРОФОР и њихово размештање у Источној Славонији, Западној Славонији и Крајини на територији Хрватске. Призната Хрватска држава није могла да контролише око 30% своје територије, на којој је била проглашена Република Српска Крајина. Напоре које је учинила међународна заједница по линијама ОУН и ЕЗ омогућили су престанак војних дејстава и уследила је припрема преговарачке етапе за разрешење међуетничких сукоба. Од пролећа 1992. године до пролећа 1995. године РСК је била под заштитом „плавих шлемова”. Миротворци су углавном били наклоњени Хрватима и њихове симпатије нису биле на страни Срба (Шаравин 2008, 392).

ПРОГЛАШЕЊЕ ДРЖАВНЕ НЕЗАВИСНОСТИ МАКЕДОНИЈЕ

У околностима када су неуспешна спољна и унутрашња политика због политичке неспособности врха власти југословенске федерације и републичких вођа довели Југославију у опасност да на њеној територији избије рат, 1991. године, македонски шеф државе, Киро Глигоров, се као и његов босански пандам, Алија Изетбеговић, председник БиХ, искрено залагао да предупреди избијање рата у СФРЈ. После објаве независности Хрватске и Словеније, Киро Глигоров се у политици определио за пут стварања независне

Републике Македоније. Како су, од укупно, два милиона становника Македоније, Албанци сачињавали око једну четвртину, Киро Глигоров је у данима пред одржавање референдума у Македонији био окупиран да Албанци у Македонији не бојкотују референдум, јер је увиђао потенцијалну опасност у процесу стварања независне македонске државе са великом и неповерљивом албанском мањином. Независну македонску државу одобрили су грађани Македоније на референдуму одржаном 8. септембра 1991. године.

После референдума о независности Републике Македоније, захваљујући својој политичкој мудрости, Киро Глигоров је успео да се договори о повлачењу ЈНА из Македоније без иједног испалееног метка. Приликом повлачења, јединице Југословенске народне армије из Македоније са собом су понеле све своје оружје остављајући нову македонску државу потпуно без војне одбране. Договор македонског председника Републике о повлачењу ЈНА из Македоније изазвао је оштру реакцију бошњачког руководства у Босни и Херцеговини, које је очекивало да ће Македонци формирати јужни фронт против Срба и тиме повући артиљерију и залихе од рата у БиХ. Вредно је истаћи да је председник Републике Македоније Киро Глигоров за време сецесије (1991–1992), за разлику од председника БиХ Алије Изетбеговића успео својом мудро политиком да одбрани животе свих грађана независне македонске државе (Глени 2002, 254).

ИЗБИЈАЊЕ ГРАЂАНСКОГ РАТА У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ

У време распада друге Југославије 1991. године, у југословенској Републици Босни и Херцеговини су живела три конститутивна народа: Срби, Бошњаци и Хрвати. После одлуке Европске заједнице да призна Словенију и Хрватску, пред босанском владом су искрсле три солуције које је могла да прихвати и све су водиле у рат. Босна и Херцеговина је могла да остане у крњој Југославији. Влада је могла да прихвати територијалну поделу БиХ између Србије и Хрватске, као што су предлагали Фрањо Туђман и Слободан Милошевић или је могла да се пријави за признавање БиХ као независне државе. Прву солуцију прихватљивом су сматрали Бошњаци и Хрвати, другу Бошњаци и Југословени, а трећу Срби.

Услед недовољне упућености у све сложености босанско-херцеговачке мултиетничке сцене, Европска заједница није најтрезвеније разумела проблем Босне и Херцеговине када га је поставила као проблем националног разграничења. Цртане су и

прекрајане мапе националних територија у измешаној мултиетничкој БиХ. Било је очигледно да решење овако постављеног проблема неће проћи без рата. Тежња за закључењем било каквог споразума о статусу БиХ између три конститутивна народа довела је до натезања између трију националних странака: Српске демократске странке, Странке демократске акције и Хрватске демократске заједнице које су желеле да створе три националне, партијске државе. Тиме је прихваћено право да сваку етничку скупину представља само једна национална партија, иако је у вишенационалној Босни и Херцеговини било више националних и вишенационалних партија. Било је много грађана БиХ изван свих партија и релативно много Југословена. Њих није имао ко да представља (Тепавец 2009, 39).

Када је Немачка средином децембра 1991. године објавила да ће 15. јануара 1992. године признати Словенију и Хрватску, Алија Изетбеговић није могао бити равнодушан према тој вести. Он је отпутовао у Бон, безуспешно се ангажујући да убеди Кола и Геншера да не потезу потез признавања Словеније и Хрватске. Алија Изетбеговић је увиђао да ће то признавање лишити БиХ тадашње уставне заштите од територијалних претензија Србије и Хрватске. У једном од докумената, и генерални секретар Перез де Куелјар је писао министру спољних послова Немачке, Геншеру захтевајући од Бона да преиспита одлуку о признавању Хрватске јер би то изазвало „најстрашнији рат у БиХ”. Геншер није уважио захтев генералног секретара УН Переза де Куелјара и наставио је са признавањем Хрватске, не обзирајући се што би потез признавања Хрватске изазвао рат у БиХ. Европски министарски савет се сагласио да се признају само оне југословенске републике које задовољавају одређена мерила. Тај посао поверен је комисији на чијем се челу налазио Роберт Бадентер, председник француског Уставног суда, који је делегиран за Хашку конференцију о Југославији. Комисија је објавила своје закључке дан пре него што се Немачка изјаснила за признавање југословенских република које су поднеле захтеве за признавање. Роберт Бадентер је констатовао да су од југословенских република које су поднеле захтеве за признавање независности, само Словенија и Македонија задовољиле његову комисију.

Јавна одлука немачке владе да безусловно призна Хрватску поткопала је одлуке Бадентерове комисије. Међутим, непосредно после убеђивања чланова Европске заједнице од стране немачке владе да пренебрегну закључке Бадентерове комисије и признају Хрватску, а не Македонију, Европска заједница се вратила (у случају БиХ иако не и у случају Македоније). Бадентеровим принципима

Европска заједница је рекла председнику Представништва БиХ и лидеру Странке демократске акције (СДА) Алији Изетбеговићу да ће независност бити призната ако се проста демократска већина изјасни за то. Бошњаци и Хрвати могли су да прикупе већину принципа обезбеђења консензуса „три конститутивна народа” у БиХ.

После међународног признања Хрватске и Словеније, Алија Изетбеговић се нашао пред избором или да остане крњој Југославији којом ће доминирати Србија, што је било неприхватљиво за све Бошњаке и Хрвате у БиХ, или да убрза активност према независности БиХ тиме што би био одржан референдум који је као услов поставио Роберт Баденер и тако убрзао избијање рата у БиХ. Алија Изетбеговић кренуо је путем отцепљења БиХ од Југославије, не обезбедивши претходну сагласност Срба у БиХ (Глени 2002, 170–172).

Са растом напетости у БиХ, посланици Српске демократске странке (СДС) већ су напустили парламент у Сарајеву и створили сопствени супарнички парламент у Босни и Херцеговини. Дана 15. фебруара 1992. година скупштина српског народа у БиХ усвојила је нацрт Устава Републике српског народа у БиХ у коме је Република српског народа у БиХ дефинисана као Република у саставу Југославије. Дана 21. фебруара 1992. године у Лисабону је започела прва планерна седница конференције представника политичких странака БиХ. Другог дана конференције у Лисабону (22. фебруара 1992. године) забележен је „известан напредак” како је изјавио Жозе Кутиљеро, португалски дипломата и председавајући конференције. Напредак је разврстан у три тачке: будућа БиХ остаће у оквиру авнојевских граница, будуће уставно уређење базираће се на неколико ентитета и преговори ће бити настављени уз посредовање Европске заједнице. Лидер Српске демократске странке Радован Караџић је ово оценио као „велики напредак” док је лидер странке Демократске акције рекао је да је „направљен мали, не велики помак”. Трећа рунда конференције о будућности БиХ настављена је 27. фебруара 1992. године у Сарајеву. Потврђен је договор из Лисабона (Перић, 2012). Дводневни референдум о независности Босне и Херцеговине је био апсурдан јер су Срби у БиХ објавили да неће признати његов резултат и да без сагласности сва три конститутивна народа који живе у БиХ није могуће доћи до мирног политичког решења будућег статуса БиХ. Грађански рат у БиХ (1992–1995) је могао бити избегнут да су се Бошњаци, Срби и Хрвати као три равноправна уставотворна народа која су живела у БиХ консензусом мирно договорили о будућем статусу

БиХ. Референдум о независности БиХ одржан је 29. фебруара и 1. марта 1992. године. Први дан референдума о Босни и Херцеговини протекао је мирно. Други дан референдума (1. марта 1992.) је према званичним подацима, до 23 часа изашло 59% грађана уписаних у бирачке спискове (Глени 2002, 173).

Првомартовски референдум у БиХ је означио крај мира и почетак грађанског рата у БиХ. Рат је узрокован порастом национализма, сложености политичке и безбедносне југословенске кризе која је уследила после завршетка Хладног рата и краја блоковске поделе света, као и распада СФРЈ. За време политичке и међунационалне напетости у Босни и Херцеговини у време одржаног првомартовског референдума о независности БиХ, на породичној православној свадби на Башчаршији у Сарајеву, убијен је Србин, Никола Гардовић, радник из Сарајева. Николу Гардовића су усмртили Суад Шабовић, Игор Додик и Мухамед Шаракић. У Сарајеву и околини Срби су поставили 20 барикада, чији је директни повод било убиство Николе Гардовића испред старе православне цркве на Башчаршији у Сарајеву. Барикаде су углавном начињене од камиона и аутобуса. Иза барикада повремено се чула рафална палба из аутоматских пушака. Политичка и међунационална напетост у Босни и Херцеговини ескалирала је у ноћи између 1. и 2. марта 1992. године. Према незваничним подацима, тада је погинуло три, а рањено пет лица (Перић 2012, 212–213). Као повод рата у Босни и Херцеговини узели смо убиство Србина Николе Гардовића на Башчаршији у Сарајеву 1. марта 1992. године. Истовремено, за убиство Николе Гардовића представља одредницу почетка грађанског рата у БиХ који су између себе жестоко водили Срби, Бошњаци и Хрвати (1992–1995).

РАСПАД СФРЈ 1991. И НЕСТАНАК ДРУГЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ 27. АПРИЛА 1992. ГОДИНЕ

Дотрајала крња Друга Југославија одржала се до 27. априла 1992. године. Са проглашењем Устава Савезне Републике Југославије (СРЈ) 27. априла 1992. године, у Скупштини Југославије у Београду са јарбола је скинута тробојка са петокраком да би уступила место застави без звезде. Скидање заставе Социјалистичке федеративне Републике Југославије (СФРЈ) са јарбола у Скупштини Југославије је представљало официјелни чин нестанка Друге Југославије (Перић 2012, 213–214). Творци новоформиране СРЈ нису били начисто ко треба да сачињава ову државу. У уставу СРЈ пише да на основу права

на самоопредељење у њен састав могу да се укључе и други народи и републике, иако је било сасвим јасно да су Хрватска, Словенија и Македонија кренуле путем своје државне независности, да је у БиХ са истим циљем бошњачко-хрватска коалиција изгласала „ратни” референдум против Срба, тако да је било више него логично да се Србији и Црној Гори које су ушле у састав СРЈ прикључе две западне српске земље – Република Српска Крајина и Република Српска, што је захтевао српски народ двеју западних српских држава и то се показало као велика слабост српске државотворне политике. Право народа РСК и РС да живе у дотадашњој Југославији, није смело бити мање од права оних који се насилно и противуствано отцепљују од постојеће југословенске државе (Суботић 2020, 87).

Десета деценија 20. века је доказала да Друга Југославија за више од четири деценије није успела да формира модерну радничку класу ни самоуправљачки социјализам сходно спецификацији на своје услове и потребне концепције изворног марксизма, што се на свој начин може видети и по томе што је изостао сваки истински покрет одоздо који би се супроставио рушењу Друге Југославије у њеном зачетку социјалистичких односа (Стојковић 2008, 422).

ЗАКЉУЧАК

У пост-Титовом периоду Друге Југославије, Председништво СФРЈ као колективни шеф југословенске државе, ни изблиза није имало Титов ауторитет у СФРЈ и свету што је негативно утицало на успешну спољну и унутрашњу политику СФРЈ. Са нестанком СКЈ на 14. ванредном конгресу СКЈ југословенска федерација изгубила је један од главних фактора њене интеграције. На 14. ванредном конгресу 20–22. јануара 1990. године, дошло је до распада СКЈ и усвајања увођења вишестраначког система. Вишестраначки систем и тада је уведен без претходног уређења у уставу Србије. Уведено је вишестраначје у југословенским републикама, али не и на нивоу Југославије. Распад СКЈ је био увод у распад социјалистичке Југославије. За време рата у Хрватској и распадања бивше Југославије због неуспешне спољне и унутрашње политике социјалистичке Југославије, југословенске институције су замирале једна за другом до потпуне парализе или чак ишчезавања за време југословенске драме, знаке функционисања једва су показивали Председништво СФРЈ, Влада СФРЈ и Скупштина СФРЈ. Функционисали су једино републичка вођства и ЈНА. ЈНА нико није давао конкретне задатке, зато је у њој владао хаос, збрка, смутња и дезертерство. За ЈНА се

све мање знало коме је подређена и шта ће учинити када је била у недоређеној позицији за време распада друге Југославије. У време југословенске кризе (1990–1992), југословенски политичари и дипломате из структуре федералне Југославије углавном су уважавали политичке промене у југословенским републикама које су биле директно уперене против суверенитета и територијалне целовитости СФРЈ и нису предузимали никакве кораке да спрече очување суверенитета и територијалног интегритета СФРЈ. И Будимир Лончар активно је учествовао у разграђивању своје (савезне) државе, чију је дипломатију тада званично водио. Илустрације ради, савезни секретар за иностране послове Будимир Лончар је у Сабору Републике Хрватске 25. јуна 1991. године рекао да су Словеначке и Хрватске декларације о проглашењу независности легитимне јер су засноване на референдуму и изражавају суверена права тих република. Том приликом, рекао је да ће служба спољних послова и даље уважавати промене које се догађају у СФРЈ. Без обзира на тврдњу Будмира Лончара да су Словеначке и Хрватске декларације о независности легитимне, Хрватска, Словенија и Македонија 1991. године, нису по важећем југословенском уставу ни по правилима међународног права, које гарантују територијални интегритет чланица Уједињених нација, ни по документима КЕБС о непромењивости граница у Европи, имале право да се отцепе из дотадашње СФРЈ.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Глени, Миша. 2002. *Пад Југославије: Трећи балкански рат*. Београд: Самоиздат Б92.
- Ђурковић, Миша. 2010. „Ватикан и Срби.” *Политика*, 11. март.
- Лукић, Ренео. 2008. „Побуна Срба у Хрватској.” *Српска слободарска мисао*, IX/2.
- Николић, Коста. 2020. *Југославија последњи дани 1989–1992*, књига друга. Београд: Службени гласник.
- Перић, Миодраг. 2012. *Спољна политика прве Југославије (1918) и друге Југославије (1945–1992)*. Петровац на Млави: Културно-просветни центар Петровца на Млави, Народни музеј Пожаревац.
- Пешић, Звонимир. 2021. „Генерала Љубомира Бајића оптужују за атентат на Фрању Туђмана.” *Печат*, 3. децембар.
- Стевановић, Видосав. 2010. „Рат је безличан.” *Политика*, 6. јун.
- Стојковић, Андрија. 2008. „Епоханти стварања идентитета српског

- народа од Саве Немањића до данас.” *Српска слободарска мисао*, IX/2.
- Суботић, Момчило. 2020. „О праву на самоопредељење и геополитичкој судбини Републике Српске Крајине.” *Политичка ревија* 66 (4): 71–95. doi: 10.22182/pr.6642020.3.
- Тепавец, Мирко. 2009. *Државе, државници и страдалници*. Београд: Службени гласник.
- Шаравин, Александар. 2008. „Хронологија конфликта у Хрватској.” *Српска слободарска мисао*, IX/2.

Miodrag D. Perić
Institute for Political Studies, Belgrade

THE FATE OF THE SECOND YUGOSLAVIA 1989–1992

Resume

The author presents the declaration of state independence of Slovenia, Croatia and Macedonia in 1991, the beginning of the civil war in Bosnia and Herzegovina in 1992 and the disappearance of the second Yugoslavia in 1942. The author is of the opinion that the unsuccessful foreign policy of the SFRY in the post-Tito period, especially from 1990 to 1992, was a reflection of the interdependent causes of the disintegration of the second Yugoslavia, such as: Conflicts of internal political factors and mutual wars of the Yugoslav peoples in the former republics of SFRY to create their own independent states. Also, the foreign factor had an influence during the disintegration and disappearance of the second Yugoslavia. The European Community and the United Nations played their roles during the break-up and disappearance of the second Yugoslavia (1991–1992).

Keywords: Second Yugoslavia, Slovenia, Croatia, Republika Srpska Krajina, Macedonia, secession, Bosnia and Herzegovina, civil war, European Community, UN.

* Овај рад је примљен 10. фебруара 2022. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 9. маја 2022. године.